

PROF MANDLA MAKHANYA, NHLOKO YA YUNIVHESITI NA XANDLA XA CHANSELARA

UNIVERSITY OF SOUTH AFRICA

(YUNIVHESITI YA AFRIKA DZONGA)

KU AMUKELA: NKHUVU WO PFULA NTIRHO 2019 KHONFERENSE YA PHOLISI HI KU

HANYISANA KA VANHU EAFRIKA

Malawulelo ya Pholisi hi Vanhu eAfrika: Ku kavanyeta Nhluvuko na Dimokrasi

eSierra Burgers Park Hotel

eTshwane, Afrika Dzonga

25 Hukuri 2019

- Mufambisi wa nongonoko
- Swirho swa valawuri va le henhla na vufambisi lebyi navisiweke
- Prof Jimi Adesina: SARChI Mutshamixitulu eka Pholisi hi ku hanyisana ka vanhu
- Prof Les Labuschagne: *Executive Director, Research and Innovation, University of South Africa*
- Dkd Katja Hujo: *UNRISD Director (Rep)*
- Xivulavurikulu xa hina, Prof Andrew Fischer (*Institute of Social Studies, Erasmus University, The Hague, Netherlands*)
- Swirho swa Hofisi ya Presidente na va vandla ra vudiplomati
- Swirho swa mfumo na tiinstitutuxini leti nga hansi ka UNESCO
- Vaendzi vo xiximeka vo huma eka tiinstitutuxini kulorhi ta rixaka, eka Khontinente, na le muxe, xitafu xa Unisa na vakhomaxiave
- Vaendzi vo xiximeka, vamanana na vatatana

I xifundzo na nkateko ku va ndzi mi amukela hinkwenu hi mandla mambirhi eUnisa eka khonferense leyi ya nkoka na ku va yi va kona hi nkarhi wo fanela.

Tanihi musosiyoloji hi ku leteriwa, ndzi tshama ndzi dzime timitsu swinene na ku tivekisa eka vaakatindhawu na vanhu hi wun'we wun'we, lava hi ku landza xiyimo xa khonferense leyi, va nga vaxaniseki vo pfumala matimba hikokwalaho ka tipholisi leti ti endlwaka hi moya lowunene, kambe lexi tsanisaka a ti fambelani na ntiyiso wa xiyimo xa misava leyi nga ku hundzukeni na swilaveko swa vaakitiko lomu ka tindhawu. Kambe ku hambana loku ka

pholisi na xiyimo swi kumeka eka misava hinkwayo, hi mipimo yo hambanahambana. A ndzi koti ku ehleketa xikombiso xin'wana xo antswa ku tlula lexi kombisiwaka hi tiko ra ka hina. Ku pfumala ndzinganano lokukulu swonghasi eka vanhu hi ku angarhela swi komba xiyimo xa pholisi lexi nga fambelaniki na swidingo swa vaakitiko va hina, hambu yi ri mitolovelo ya ndhavuko – hi nga vuli swiyimo swa hina swa mindavuko yo tekeleriwa, leswi hinkwaswo swi hi khumbaka kusuka loko hi velekiwa ku ya fika esirheni, naswona swi vumba matwisiselo ya hina na n'wangulo wa hina eka muxaka wa tipholisi ta hina.

Loko hi swi veka hi ndlela yo olova, vamanana na vatatana, naswona loko ho tirhisa Khontinente ya Afrika tanihi xikombiso, demokrasi na idiyoloji ya xikhapitalisi ya *capitalist neoliberal* leyi yi simekiweke ehenhla ka yona, a yi tirhi. Swiyimo leswi nga kona sweswi swa Afrika swa tikombisa hi swoxe. Naswona ndzi ehleketa leswaku swa fana na le ka tinxaka hinkwato leti ta ha hlulukaka – hi ntiyiso wa mhaka, hi na swikombiso swo tala swa mixaka leyi ya mitsandzeko leyi humelelaka emisaveni hinkwayo. Mhaka leyi yi boxiwa kahle hi leswo *“the dominance of the conception and articulation of democracy as ‘universal suffrage, regular elections and basic civil rights’ (Rudebeck), is held separate from ‘equality in actual practice’”*.

Hikwalaho hi tikuma hi ri eka xiyimo xa ku nga fambelani exikarhi ka tipholisi ta hina ta xiikhonomi na tipholisi ta ku hanyisana ka vanhu, naswona loko sweswo swi nga ringanangi, na xiyimo xa timodlele ta swivumbeko leswi nga simekeka leswi tiyisisaka ku hambana na ku nga fambelani loku.

Loko ndzo tirhisa yunivhesiti leyi tanihi xikombiso, a ndzi ta vula leswaku hambileswi hi nga tinyiketela ku va yunivhesiti ya ntiyiso ya Xiafrika leyi kongomisaka eka ku vumba vumundzuku eka vugingirikeri bya vanhu, hi siveleka ku fikelela leswi hi ku hetiseka, eka vutinyiketeri bya hina eka vululami eka swa ku hanyisana ka vanhu na ndzinganano, hikuva hi tirha eka mbangu lowu nga na milawu leyi lawulaka swilo na pholisi ya kona swi pimaka leswi hi nga swi endlaka na leswi hi nge swi endliki ku tiyisisa vululami eka swa ku hanyisana ka vanhu na ndzinganano. Ku nga ri sweswo ntsena, kambe hi tekelerile swivumbeko, mitolovelo na tindzimi na timodlele ta bindzu leswi swi simekiweke ehansi ka neoliberal, leswi swi nga vaka swi nga fambisani na ntolovelo wa mfuwo wa Xiafrika, leswi naswona swi

nga kotekiku ku swi hahlula hi nga si rhangana hi cinca tipholisi ta hina. Mhaka hi leswo, vamanana na vatatana, swi vile leswi hi nga swi tokota laha Unisa, laha hi nga nghena eka nongonoko wa hundzuko wa matimba swinene, kambe leswi i nyimpi yo gonya ntshava hi matlhelo yo tala hikwalaho ka ntekelelo wa ndzhaka leyi.

Hambileswi ndzi ehleketaka leswaku hi nga twanana leswaku leswi vuriwaka demokrasi ya neoliberal na capitalism swa “vupeladyambu” na “Yuropa” (“western” and “European”) a swi fikeleli mivuyelo yo fana eka swiyimo swo tala swa matiko lama ya ha hluvukaka, na leswaku ku na xidingeko xa xihatla xa ku kuma timodlele to fambelana na swiyimo leswi nga ta fikelela mivuyelo leyi nga ta vuyerisa hinkwavo, xivutiso lexi hi nga sungula ku tshwimbirisana na xona, naswona leswi nga ta va nkongomelo wa khonferense leyi, hileswaku xana hi swi endlisa kuyini leswi? Hi swi endlisa kuyini ku vumba tipholisi leti nga ta hlohloteriwa hi vuenti na ku hlanganisiwa hi ndlela leyi ti nga ta hundzula xiyimo xa sweswi lexi kongomisaka eka ikhonomi xi va xin’wana lexi olovisaka vululami bya ku hanyisana ka vanhu na ndzinganano, naswona lexi kombisaka ntwisiso na nkamukelo wo tiyela (*nuanced*) wa mitolovelo ya hina ya ximfuwo na maendlelo?

Ku kombisa ku nga fambelani loku, ndzi rhandza ku avelana na n’wina xikombiso xa ku hambana kukulukumba exikarhi ka filosofi leyi nga simekiwa eka Xivupeladyambu ya munhu ku tivonelela a ri yexe ku nga *individualism* hilaha swi kombisiwaka hakona hi xivulwahava xa *Cogito, ergo sum* - "I think, therefore I am" (Ndza ehleketa, hikwalaho ndzi mina/kona), leswi swi fularhelanaka swinene na filosofi ya Vumunhu/Ubuntu/Botho leyi tlakusaka ku sungula vumunhu bya hina hi ku, “I am because we are,” (Ndzi kona hikuva hi kona) naswona leswi swi fambisanaka na wa mfuwo wa ku hanyisana ka vaakindhawu, lava avelanaka na ku va na nhluvuko wo hlanganerwa wa vatshami hinkwavo – “*the belief in a universal bond of sharing that connects all humanity.*” (ku kholwa eka nhlungano wa hinkwavo wo avelana lowu hlanganisaka vanhu hinkwavo).

Leswi a swi vuli leswaku modlele wun’we wa filosofi wu le henhla eka wun’wana. Leswi swi vulaka swona hi leswaku mimodlele leyi na tipholisi swi nge tirheli un’wana na un’wana naswona yi nge fikeleli mivuyelo yo fana eka un’wana na un’wana hikuva ya fularhelana eka leswi hi nga xiswona hakunene.

Vaendzi vo hlawuleka, vamanana na vatatana, xiyimo lexi nga kona sweswi xi nge koti ku ya mahlweni. Hi fanele ku amukela endlelo ra pholisi ya swo hanya swin'we yo hundzula leyi tumbuluxaka ntirhisano wa matimba exikarhi ka tipholisi ta swa xiikhonomi na to hanyisana swin'we ka vanhu, naswona ri tirhana na leswi swi vangelaka vusweti, ku kala ndzinganano na ku va eka xiyimo xo tsekatseka (*vulnerability*). Hi dinga pholisi ya swo hanyisana swin'we leyi nga ta antswisa ku nyuka ka vanhu hi ku hundzula ikhonomi, vuxaka bya swo hanyisana swin'we, tiinstitutuxini ta swo hanyisana swin'we na ku vulavurisana ka mani na mani. Naswona loko swi ta eka vuxaka byo hanyisana swin'we, ho fanela ku va hi kongomana thwi na timhaka to fana na mpfumaleko wa ndzinganano eka swa rimbewu na ku fumiwa hi vaxinuna ku nga *patriarchy* loku ku nga na timitsu to enta.

Tiyunivhesiti ta hina ti na ntirho wo hoxa xandla eka ku tumbuluxa vaakitiko va vutihlamuleri na ku xopaxopa hikwalaho ka ku va dyondzo yi ri “*a foundation for human fulfilment, peace, sustainable development, economic growth, decent work, gender equality and responsible global citizenship*”, na ku va “*a key contributor to the reduction of inequalities and poverty*” by creating the conditions and generating the opportunities for better, sustainable societies (UNESCO Position Paper ED 2015a: 13,3). Unisa yi nghanile eka rendzo rero ku endla swona sweswo, hi ndlela ya yona n'wini (*on our own terms*). Hikwalaho mi ta twisisa leswaku ndzi tinyungubyisa njhani na ku tsaka ku va Unisa yi rhurhela Khonferense leyi.

Kumbexana ndlela yo tlula hinkwato na yo va yona leyinene swinene ya ku fikelela leswi, i pholisi leyi olovisaka na ku tlakusa ku nyuka ka vanhu. Swi le rivaleni leswo ku na xilaveko xa xihatla xa misava hinkwayo xo tirhana na swirhalanganyi swa pholisi leswi sivelaka leswi, na ku endla hi vuntshwa – kumbe ku endla hi vuntshwa – tipholisi leti nga ta vumba masungulo ya maendlelo mantshwa ya demokrasi na nhluvuko swo fambelana na xiyimo. Ndzi kombela ku mi amukela hi mandla yo kufumela na ku mi navelela leswo khonferense yi va na mihandzu na vuyelo bya matimba.

Ndza mi khensa.